

Poolelijäänud teadustöö.

Helmi Kurriku elu keerdkäigud 20. sajandil¹

MARLEEN METSLAID

Ajalookirjutus koosneb valikute tegemisest ning kultuuri- ja teadusajaloo kirjutamine on lõputu protsess, mida annab aja jooksul ümber kirjutada ja täiendada. Valikute tegemisel lähtub kirjutaja enda püstitatud küsimustest ja teda ümbritsevast diskursusest ning selle juures on paratamatu, et mõni ajalooline isik või nähtus tõuseb esiplaanile, samas kui teine võib jääda mainimata. Teadusajaloo käsitlustes on olnud tavaks nimetada peamisi uurijaid ning nende tähtsamaid teoseid ja rolli teadusmõtte arenguloos, jättes mainimata või suurema tähelepanuta vastassuunas liikujad või teadlaste soovid ja mõtted, mis ei teostunud. Kuid seniste väljajätmistele avalikustamine ja analüüsimine aitab samuti iseloomustada konkreetse ajastu dissipliini olemust ning muuta selle käsitlust komplekssemaks.²

Artikli keskmes on esimesse Eesti etnoloogide põlvkonda kuulunud Helmi Kurrik (1883–1960), keda eriala üldkäsitlustes ainult mainitakse ning kellele ainuisikuliselt pühendatud artikleid ei olnud ilmunud kuni viimase ajani, välja arvatud tema sünni- ja surmapäevaga seotud õnnitlus- ja järelehüüded ajalehtedes ja ajakirjades ning sissekanded entsüklopeedilistes teostes.³ Uurijate põlvkond, milles-

¹ Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri uurimisteema IUT 34-32 „Kultuuri-pärand kui ühiskondlik-kultuuriline ressurss ja probleemne valdkond“ raames.

² Vrd Andreas Kalkun, *Seto laul eesti folkloristika ajaloo. Lisandusi representatsiooniloole*, Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis, 18 (Tartu Ülikool, 2011).

³ *EBL: Eesti biograafiline leksikon, täiendusköide*, peatoim Peeter Tarvel (Saku: M. Tamberg, 2002), 123.; *ENE: Eesti nõukogude entsüklopeedia*, peatoim Gustav Naan, kd 4: *Kirv-Maao* (Tallinn: Valgus, 1972), 251. Lisaks ka Helmi Mäelo raamat „Eesti naine läbi aegade“ ptk „Akadeemilised pioneerid“ (Helmi Mäelo, *Eesti naine läbi aegade* (Tallinn: Varrak, 1999), 103.

se Helmi Kurrik kuulus, õppis Tartu Ülikoolis (TÜ) 1920. aastatel Soome etnoloogi dotsent Ilmari Mannineni (1894–1935) käe all ning saavutas esimesi arvestatavaid teaduslikke tulemusi järgmisel kümnendil. Need, kellele elu võimalusi andis, jätkasid teadustööd kodumaal või võõrsil ka Teise maailmasõja ajal ja pärast seda. Helmi kuulus nende hulka, kes sõjakeerises Eestist põgenesid, sattudes alguses Saksamaale, kust emigreerus 1951. aastal Ameerika Ühendriikidesse. Teadustegevust ta paguluses jätkata ei suutnud ning arvan, et see on ka põhjus, miks ta on jäänud hilisemas historiograafias suuresti tähelepanuta.

Helmi Kurriku eluloo uurimisel ja tema tegevuse tagamaade avamisel olen algusest peale tunnetanud kasutatavate allikate katkendlikkust, mistõttu on tema elukäigu mitmed etapid jäänud raskesti tabatavaks (elu kuni TÜ-sse õppima asumiseni 1925. aastal ning hilisemad pagulasaastad Saksamaal ja Ameerikas). Artiklis lasen võimaluse korral kõlada Helmi ja tema kolleegide häälel, astudes dialoogi nende kirjutatud tekstidega. Vaatlen lähemalt Helmi kui teadlase kujunemisteed ning rakenduslikku uurimistegevust, pöörates tähelepanu tema arusaamadele etnoloogiast ja rahvakultuurist. Varasematest käsitlustest põhjalikumalt kirjutan Helmi mõtetest ja plaanidest paguluses, nii nagu need ilmnevad säilinud kirjavahetusest.

Allpool esitan Helmi Kurriku eluloo kuni TÜ-sse õppima asumiseni 1925. aastal ja Eesti Rahva Muuseumisse (ERM) tööle saamiseni 1928. aastal. Ta sündis 9. jaanuaril 1883. aastal Tartus tuntud koolikirjaniku ja pedagoogi ning rahvusliku ärkamisaja tegelase Juhan Kurriku (1849–1922) ja tema naise Wilhelmine Margareta Elisabeti perekonnas teise lapsena (kokku sündis perre kuus last). 1900. aastal omandas Helmi kodu(kooli)õpetaja kutse ning töötas selles ametis järgmised kümme aastat Venemaal, Soomes ja Prantsusmaal. 1911–1914 töötas ta Valga kaubanduskoolis prantsuse ja saksa keele õpetajana. Esimese maailmasõja ja Eesti Vabadussõja ajal oli Helmi halastajaõde Tartus, kuid pidi tervislikel põhjustel sellest tööst loobuma. 1920. aastate alguses töötas ta Tartu meteoroloogia observatooriumis kantseleiametnikuna. 1924. aastal jätkas Helmi õpinguid, aasta pärast lõpetas ta Tartu Linna Õhtuse Ühisgümnaasiumi, mis andis võimaluse edasi õppida TÜ-s. 1925. aastal asus ta 42-aastase-

Foto 1. Helmi Kurrik (ERM).

na studeerima Eesti ja Põhjamaade ajalugu, etnograafiat, romaani filoloogiat ja arheoloogiat.⁴

Helmi varasema elutee valikute tagamaadest on vähe teada, selle kohta puuduvad mälestused ja kirjavahetus ning hilisemate kaasteeliste meenutustest selgub, et Helmi ei kippunud oma eraelu kaas-aegsetele avama. Vähe on teada ka Helmi tutvusringkonnast ning selle võimalikust mõjust elu suunda muutvate otsuste tegemisel. Minu jaoks seisab Helmi teiste naisetnoloogide Helmi Reiman-Neggo (1892–1920) ja Aliise Moora (1900–1996) vahel.⁵ Samuti nagu Reiman-Neggo, uuris Kurrik rahvakunsti, kuid huvitus samas eestlaste toidukultuurist nagu Mooragi. Mõlemad Helmid on peaaegu põlv-

⁴ Helmi Kurriku teenistuskiri, ERM, A, 1-540.

⁵ Helmi Mäelo on oma raamatus toonud samuti võrdluse Kurriku ja Reiman-Neggo vahele, kirjutades: „Kuigi ealt vanem eelmisest, on Helmi Kurrikust saanud väärrikas Helmi Neggo poolelijäänud elutöö jätkaja“ (Mäelo, *Eesti naine läbi aegade*, 103).

konnakaaslased, kuid ühe tee ülikoolihariduseni oli käänuline, teisel sirgjooneline. Sel ajal kui Kurrik töötas Valgas keeleõpetajana, õppis Reiman-Neggo Helsingi ülikoolis ja lõpetas selle esimese kutselise eesti etnoloogina.⁶ Taustasid täpsemalt teadmata, jätan siin Kurriku ja Reiman-Neggo tehtud eluvalikute põhjused lahtiseks. Viimase elutee lõppes noorelt, juba 1920. aastal. Moora õppis TÜ-s arheoloogiat, ajalugu ja etnograafiat küll juba alates 1920. aastast, kuid jättis eesootava teadustee pooleli lisandunud perekonnakohustuste tõttu, ta sai teadusele keskenduda alles pärast Teist maailmasõda, kui lapsed olid juba suuremad.⁷ Nii oligi 1930. aastate Eesti etnoloogias ainult üks naine – Helmi Kurrik.

Sõdadevahelises Eesti Vabariigis oli naisi teaduses vähe. See oli tingitud naiste hilisest lubamisest ülikooli, veel 1920. aastate Tartus oli naisüliõpilase seisus midagi erakordset ja linnapildis ikka veel võõristust tekitav nähtus. Etnoloogia lähierialadele mõeldes kerkib minu jaoks ainukesena selgelt esile arheoloog Marta Schmiedehelm (1896–1981).⁸ Helmi otsus alustada ülikooliõpinguid 42-aastasena tundub julgustükina ja samas justkui sisemise sunni ja selguse väljendusena. Ta oli üksik naine, perekonnakohustustest vaba ning ühtlasi ühiskondlikult aktiivne, nii et kõik teed olid tema ees tegelikult lahti. Helmi oli Tartu Naisseltsi raamatukogutoimkonna juhataja, Eesti Õdede Ühingu Tartu osakonna asutajaliige ja kirjatöömehed. Peale selle kuulus ta veel kaheksasse seltsi, näiteks Tartu Eesti Lasteaia Seltsi.⁹

Erialase kutsumuse leidmine ja teadustöö kuni 1944. aastani

1920. aastad olid Tartu ülikooli kui rahvusülikooli esimene aastakümme. Noores Eesti Vabariigis korraldati ümber kogu elu – riigi- ja

⁶ Piret Õunapuu, „Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, XLVIII (2004), 50.

⁷ Ants Viires, „Aliise Moora tee teaduses“, *Etnograafiamuuseumi aastaraamat*, XXXIV (1984), 127–130.

⁸ Vilma Trummal, „Marta Schmiedehelmi 100. sünniaastapäevaks“, *Arheoloogilisi uurimusi, 1 = Archaeological Investigations*, toim Heiki Valk (Tartu: Tartu Ülikool, 1997), 131–133.

⁹ Helmi Kurriku teenistuskiri, ERM, A, 1-540.

majandussüsteem ning haridus- ja teadussfäär, lähtudes rahvuslike eesmärkidest hoida, kaitsta ja arendada eestlaste ühist identiteeti. Rahvusülikool täitis siin suurt rolli, eriti rahvusteaduste õppe-oolidena loodud Eesti ja Põhjamaade ajaloo, eesti keele, kirjanduse, folkloristika ehk rahvaluule, arheologia ehk muinasteaduse ja etnograafia ehk rahvateaduse erialadel. Kuna eesti teadlaste arv oli ülikooli avanedes napp (ainult üldajaloo, eesti keele ja kirjanduse erialal said professoriteks eestlased – Hans Oldekop, Jaan Jõgever ja Gustav Suits), kutsuti õppejõud sageli välismaalt. Helmi õpingute puhul on nendest olulisemad järgmised: Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor Arno Rafael Cederberg (1885–1948), Soomest tulnud õpetlane, kes viibis Eestis 1920–1928; ja etnograafia dotsent ning ühtlasi Eesti Rahva Muuseumi direktor Ilmari Manninen (1894–1935), noor Soome teadlane, kes viibis Eestis 1922–1928.

Helmi Kurriku **õpingud TÜ-s** kestsid ühtekokku neliteist aastat ja lõppesid magistrikraadi saamisega 1939. aasta lõpus. Aktiivsed õppeaastad, mil ta võttis igal semestril vähemalt kolm ainet, kestsid esimesed viis aastat, kuid alates 1930. aastast jäi õppetöö tagaplaanile. 1935. aastal anti talle ajutine tunnistus ja Helmi palus end üliõpilaste nimekirja edasi jätta magistritöö lõpetamiseks. Kuni 1934. aasta kevadeni on tema peaaineks märgitud Eesti ja Põhjamaade ajalugu, kuid sügisest alates juba etnograafia.¹⁰ Õpingute esimestel aastatel osales ta mitmetel professor Cederbergi kuulsatel seminaridel, mida on peetud rasketeks, kuid samas olulisteks tulevaste teadlaste kujunemisele.¹¹ Cederbergi metodoloogilise kooli mõjule Helmi kui uurija kujunemisel on viidanud isegi etnoloog Ferdinand Linnus (1895–1941) 1939. aastal tema magistritöö retsensioonis.¹² Helmi ülikoolitunnistusel seisab, et ülemastmes õppis ta etnograafiat, keskastme ulatuses Eesti ja Põhjamaade ajalugu ning romaani filoloogiat ning alamastmes arheoloogiat.¹³ Ajaloostuudiumi asemel noorele teadusalale etnograafia keskendumine umbes 1934. aastal oli arvatavasti tingitud tema ametist ERMis – selleks ajaks oli Hel-

¹⁰ Helmi Kurriku õpinguraamat, EAA, 2100-1-6348, l. 15–44.

¹¹ Vt lähemalt: Tiit Rosenberg, „Professor Arno Rafael Cederberg – Eesti ajaloo uurimise koolkonna rajaja Tartu Ülikoolis“, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (105) (1999): 83–84.

¹² Vt allpool pikemalt.

¹³ Helmi Kurriku ülikooli lõpetamise ajutine tunnistus, EAA, 2100-2-1810, l. 47.

mist kujunenud juba rahvatekstiili hea asjatundja ning ta oli avaldanud mitmeid teadusartikleid etnograafia kohta.

Helmi pidi ülikoolistuudiumi kõrvalt käima täiskohaga tööl, teisiti ei olnud tollal tasuline õppimine võimalik. Kaks ja pool aastat pärast õpingute algust, 15. jaanuaril 1928 lõpetas ta oma töösuhte meteoroloogia observatooriumiga¹⁴ ning **asus ametisse ERM-i** riideasjade magasineerija ja korraldajana, ametinimetus muutus juba sama aasta mais, mil tal tõsteti ka palka – temast sai rahvateadusliku osakonna juhataja noorema abi kohusetäitja.¹⁵ Muuseumisse oli teda Kristjan Raua soovitusel¹⁶ kutsunud Manninen, kes lõpetas samal ajal töö ERM-i direktorina ja TÜ õppejõuna ning suundus tagasi Soome.¹⁷ Helmi on meenutanud: „ERM-st lahkudes usaldas Dr. Manninen mu kätte muuseumi tekstiilosakonna, käsiraamatukogu ja kirjavahetuse asutustega, millega ERM on väljaannete vahetuses.“¹⁸ Muuseumi rahvateaduslikus osakonnas oli toona palgal ainult Gustav Ränk (1902–1998), kes õppis samuti ülikoolis etnograafiat ning töötas muuseumis alates 1926. aastast.¹⁹ Ferdinand Linnus tuli muuseumisse tagasi tööle 1929. aasta septembris, asudes osakonna kõrval juhtima tervet asutust.²⁰ Niivõrd väike oli tollal koosseis muuseumi osakonnal, mille kaudu ERM-i Eesti ühiskonnas tunti ja mille kogude pärast asutust väärtustati ning seda suurem vastutus lasus tollastel töötajatel.

¹⁴ Helmi Kurriku teenistuskiri.

¹⁵ Helmi Kurriku teenistuskiri. Huvi muuseumi vastu oli Helmil juba varasem – 1923. aasta aprillis oli ta avaldanud soovi astuda muuseumi liikmeks (15. aprill 1923 toimunud koosolek, Protokollide kontseptid ja ärakirjad 1913–1923. ERM A, 1-30). 1920. aastatel oli ERM riigistamata ja töötas ühinguna, kuhu kuulusid tegevliikmed, toetajaliikmed, kirjavahetaja-liikmed ja auliikmed. Arvatavasti astus Helmi tegevliikmeks.

¹⁶ Maret Aula, „100 a Helmi Kurriku sünnist. Naine, kes jäädvustas meie rahvarii-de-varamu“, *Eesti Päevaleht*, 26.1.1983, 5.

¹⁷ 1928. aastaks oli ERM mitme osakonnaga arenev muuseum, millel oli ruume nii Raadi lossis kui ka Tartu kesklinnas Aia tänaval. 1927. aastal oli Raadil avatud suurejooneline püsinäitus. Vt pikemalt ERMi ajaloost 1920. ja 1930. aastatel: Marleen Nõmmela, „Rahvusmuuseum rahvusriigis. Eesti Rahva Muuseum 1920–1940“, *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*, koost Piret Üunapuu (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009), 104–185. Ilmari Mannineni tegevuse kohta Eestis vt Ilmar Talve, „Ilmari Manninen in Finland and Estonia“, Matti Räsänen, ed., *Pioneers. The History of Finnish Ethnology. Studia Fennica Ethnologica I* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992), 50–76.

¹⁸ Helmi Kurriku tegevuse aruanne 1929/1930. ERM, A, 1-515.

¹⁹ Ants Viires, „Gustav Ränga teadlaseteest“, *Looming*, 2 (1992), 237–242.

²⁰ Ants Viires, „75 aastat Ferdinand Linnuse sünnist“, *Etnograafiamuuseumi aasta- raamat*, XXIV (1969), 377–382.

Gustav Ränk on hiljem arvanud,²¹ et Helmi töölevõtmisel mängis arvatavasti suurt rolli tema suur keelteoskus: täielikult oskas ta eesti keele kõrval veel prantsuse, saksa ja vene keelt, osaliselt aga ka inglise, soome, rootsi, itaalia ja ladina keelt.²² Keelteoskusega inimene oli suur väärtus muuseumile, kes oli asutuse aastaraamatu ilmumisest saadik hakanud laiendama oma rahvusvahelisi suhteid ja astunud väljaannete vahetusse üle 100 asutusega, peamiselt Venemaalt, Saksamaalt, Soomest ja Rootsist.²³ Lisaks jäi Helmi kanda ka välismaiste külaliste juhtimine muuseumi näitustel, aastaraamatute referaatide tõlkimine, erialase bibliograafia koostamine jne.

Helmi süvenes oma töösse muuseumi tekstiilikogudes niivõrd põhjalikult,²⁴ et juba 1930. aastal avati ERM-i eesti rahvakultuuri püsinäitusel kauaoodatud lükandkapp, millesse ta oli hoolika valiku tulemusena asetanud umbes 2500 eset (vööd, paelad, tikandid, pitsid).²⁵ Järgmistel aastatel ilmusid temalt mitmed rahvatekstiili käsitlevad teadusartiklid muuseumi aastaraamatutes: „Eesti pitsid“ (1931), „Kõlavöö Eestis“ (1932), „Villased meeste vööd“ (1937). Need käsitlused tuginesid suuresti muuseumi kogudele, aga ka Helmi enda aastate jooksul toimunud välitöödele mitmel pool Eestis.²⁶ Tema esimene teadusartikkel „Näärikroonid“ ilmus juba 1928. aastal muuseumi aastaraamatus ning sel teemal soovis ta muuseumi esindajana kõneleda ka 1930. aastal Antwerpenis toimunud rahvusvahelisel rahvakunsti kongressil, kuid rahapuuduse tõttu ei saanud ta ise kohale sõita ning ettekande luges ette kesksekretariaat.²⁷ Juba ühe tööaastaga muuseumis sisenes Helmi akadeemilisse maailma ning oli valmis kandma teadlaserolli.

²¹ Gustav Ränk, „Helmi Kurrik eesti rahvateadlasena. Tagasisivaade ta 100. sünnipäeva puhul“, *Triinu*, 120 (1983), 10–11.

²² Helmi Kurriku teenistuskiri.

²³ Reet Piiri, „Eesti Rahva Muuseum Ilmari Mannineni ajal“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, XLI (1996), 17. 1939/1940 tegevusaastal oli muuseumil väljaannete vahetus 216 teadusasutusega 26 riigist. Reet Piiri, „Eesti Rahva Muuseumi sidemed teadusasutustega väljaspool Eestit 1909–1987“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, XXXVIII (1990), 178.

²⁴ Sh käies korduvalt välitöödel, et oma teadmisi rahvatekstiili alal ja muuseumi kogusid sel teemal täiendada. Vt lähemalt Marleen Nõmmela, „Tuntud tundmatu Helmi Kurrik“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, 52 (2009), 36–41.

²⁵ Vt pikemalt Nõmmela, „Tuntud tundmatu“, 34–35.

²⁶ Vt pikemalt Nõmmela, „Tuntud tundmatu“, 42–45.

²⁷ Piiri, „Eesti Rahva Muuseumi sidemed“, 179.

Etnoloogi ja muuseumitöötajana õnnestus Helmil välismaal Ees-
tit esindada siiski korduvalt, temast kujunes Eesti rahvakunsti ja
-tekstiili käsitlevate näituste koordinaator mitmes Euroopa suurlin-
nas: 1929 Brüsselis, 1930 Berliinis, Kölnis ja Vilniuses, 1935 ja 1937
Pariisis.²⁸ Toimunud näitustega kaasnes tavaliselt ka tutvustavaid
ja akadeemilisi üritusi. 1935. aastal Pariisis Trocadéro muuseumis
(Musée d'Ethnographie du Trocadéro)²⁹ toimunud Eesti, Läti ja Lee-
du ühise rahvakunstinäituse raames pidas Helmi loengu eesti rah-
vakunstist Sorbonne'i ülikooli etnoloogia instituudi üliõpilastele.³⁰
Lisaks on ta meenutanud järgmist:

*Näituse avamise eelpäeval Pariisis äkki paluti mind esineda
ettekandega „Eesti folkloorist“. Ma olin nagu pea ette löödud.
Meil kodus olid ju täitsa lahus kaks teadust folkloor ja etno-
graafia, kuna neil mahtus selle mõiste alla üks kui teine tea-
duseharu. Sellest ma tookord veel teadlik ei olnud. Vaistlikult
oli mul kodust kaasas vastav „Eesti Entsüklopeedia“ köide.
Soperdasin kokku, mis mult nõuti ja esinesin esimest korda
elus raadios prantsuskeelse ettekandega „Eesti folkloorist“. Ja
kõik läks hästi.³¹*

Piiride tõmbamine lähedaste erialade vahele ja nende nimetused sõl-
tusid tol ajal ning tulenevad ka tänapäeval riiklikust ja institutsio-
naalsest ajaloolisest kontekstist. Samuti nagu Soomes, olid ka Eestis
etnoloogia ja folkloristika lahknenuid teineteisest juba enne riiklikku
iseseisvumist ning rahvuslikus Tartu ülikoolis institutsionaliseeru-
sid need erialad tõesti eraldiseisvatena.³² Helmi ei olnud ülikoolis

²⁸ Vt pikemalt Nõmmela, „Tuntud tundmatu“, 45–50; Piiri, „Eesti Rahva Muuseumi sidemed“, 190–192.

²⁹ See oli esimene antropoloogiamuuseum Pariisis, mis avati 1878 ja suleti 1935. aastal, selle järglaseks sai Musée de l'Homme.

³⁰ Piiri, „Eesti Rahva Muuseumi sidemed“, 191. Pärast näituse avamist jäi Helmi veel poolteiseks kuuks Pariisi ja töötas sealsetes muuseumides ja raamatukogudes, et tutvuda lähemalt kohalike muuseumide töökorraldusega (Piiri, „Eesti Rahva Muuseumi sidemed“, 174).

³¹ Helmi Kurriku kiri Otto Alexander Webermannile, 12.3.1955. ERM, Ak 12-59-9.

³² Tiiu Jaago, „Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest?“, *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*, koost Tiiu Jaago (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2003), 37–49.

õppinud rahvaluuleaineid. Kontekstist tingitult on mõistetav tema ebakindlus, kui teda paluti pidada loengut folkloorist. Ta defineeris end etnograafina ning välismaiste kolleegidega kitsalt rahvatekstiili teemadel suheldes oli ühise uurimisdiskursuse tunnetamine lihtne. Kultuurimõistele laiemalt vaadates tulid tema puhul 1935. aastal aga erialased piirid ette.

Tänu Pariisis sõlmitud tutvustele kutsuti Helmi kaks aastat hiljem tagasi suurejoonelisele rahvusvahelisele Euroopa etnoloogia kongressile, *le Congrès International de Folklore* (CIFL), millest võttis osa umbes 300 osavõtjat 26 riigist üle Euroopa ja mida peetakse üheks olulisemaks ühise etnoloogiadiskursuse loomise teel Euroopas.³³ Helmi on meenutanud kongressi kutse saamist järgmiselt:

Siis algas 1937 a., mil sain nimelise, isikliku kutse Pariisist samast muuseumist osa võtta „Esimesest Rahvusvahelisest Etnograafia Kongressist“³⁴ ettekandega „Eesti rahvarõivastest“, mis veel toimus vanas „Trocadéro muuseumis“ [---]. Muuseumi abidirektor, Georges-Henry Riviére oli käinud isiklikult tutvumas Põhjamaa muuseumide sisseseadete meetoditega, mitte ainult Skandinaavia muuseumides, vaid ka meil ERM-is. [---]

Kutse sellele kongressile polnud mitte üksnes suureks auks mulle isiklikult, vaid minu arvates ka meie ERM-le. Kui aga läksin ERM-i tolleaegse direktori³⁵ jutule, sõidukulude asjus palvet esitama, vastas direktor, et Muuseumi poolt ärgu oodaku ma toetust, sest kutse on olnud eraviisiline, isiklik, sõitku ma omal kulul, kui tahan osa võtta. Olgugi, et majanduslikel põhjusil, oma noorema assistendi väikese palgaga mul oli raske omal kulul sellast pikka reisu sooritada ning, et mulle tolajal oli juba ülesandeks tehtud koostada „Eesti Rahvarõivad“, mille eeltööd olid käimas, ma ei kohkunud ja võtsin kutse vastu. Ega

³³ Bjarne Rogan, „From Rivals to Partners on the Inter-War European Scene. Sigurd Erixon, Georges Henri Riviere and the International Debate on European Ethnology in the 1930s“, *ARV. Nordic Yearbook of Folklore*, 64 (2008), 275–324.

³⁴ Kurrikul on siin nimetus eksitav. Kongressi peakorraldaja Prantsuse museoloog ja etnoloog Georges Henri Riviére (1897–1985) nimetas ürituse folkloori-nimeliseks, kuigi tegelikult käsitleti seal nii vaimset kui ka materiaalsset ja sotsiaalsset kultuurisfääri. Vt lähemalt Rogan, „From Rivals to Partners“, 278, 308.

³⁵ Tollane direktor oli Ferdinand Linnus.

ERM-i Aastaraamatu aruandeski pole nimepidi märgitud, et mina sellest kongressist aktiivselt osa võtsin. Asja tõendiks on mul kaasas Kongressi hõbe rinnamärk. Ettekannete koguteos jäi mul Tartus sõjatulle,³⁶ küll see leidub Pariisis, selle muuseumi raamatukogus, võib olla mujalgi, „I Congrés International d'Ethnographie³⁷“ tiitliga.³⁸

Rahvusvahelistest teadusüritustest osavõtmine oli 1930. aastate ERM-is rahalistel põhjustel sageli keeruline: nii mõnelegi kutsele tuli ära öelda, siiski sai mitmetel kogunemistel ka osaleda.³⁹ Pariisi kongressile sõitis Helmi oma raha eest. Ta esines seal „rahvarõiva taas-elustamise“ sektsioonis, mille toimumine iseloomustab tollase etnoloogia/folkloristika tegevusareeni ning distsipliini kokkupuutepunkte riikliku ja ühiskondliku sfääriga. Nimetatud sektsiooni – *Folklore appliqué à la vie sociale* ehk rakendusliku folkloori/folkloristika – eesmärgiks oli rääkida etnoloogia ja folkloori (rahvatantsud, rahvarõivad, taluarhitektuur jne) kasutamisest ja elustamisest kaasaegses ühiskonnas, vabaajaviitmise juures ja koolihariduses.⁴⁰ 1920. ja eriti 1930. aastatel osalesid etnoloogid ja folkloristid mitmetes Euroopa riikides rahvakultuuri eri aspektide populariseerimisel, Eesti konteksti Helmi Kurriku näitel käsitlen pikemalt allpool eraldi alapeatükis.

Pariisi kongressilt siirdus Helmi edasi Lübeckisse, kus toimus II Põhjamaade rahvateadlaste kongress, mille alateema oli „Riided ja ehted“ („Tracht und Schmuck“). Tollal oli Saksamaa teadus allutatud suuresti natsionaalsotsialistlikule ideoloogiale ning teadlaste kogunemist korraldas natsiorganisatsioon Nordische Gesellschaft, mistõttu mitmed uurijad erinevatest maadest jäid üritusest eemale.⁴¹ Helmi oli otsusta-

³⁶ Kurriku elamine põles arvatavasti 1942. aastal – 9. jaanuaril 1943 Postimehes ilmunud Kurriku juubeliartiklis mainib Eerik Laid: „... võttes talt [st Kurrikult] tule hävitustöö kaudu perekonna kodu ning hävitades suure osa kogutud teaduslikust materjalist“ (Eerik Laid, „Helmi Kurrik 60-aastane“, *Postimees*, 9.1.1943, 3).

³⁷ Kurrik on siin kongressi nimetuse segamini ajanud, tegelikult oli ürituse nimi *le Congrès International de Folklore*. Vt eespool.

³⁸ H. Kurriku kiri O. A. Webermannile, 12.3.1955.

³⁹ Piiri, „Eesti Rahva Muuseumi sidemed“, 178–180.

⁴⁰ Rogan, „From Rivals to Partners“, 308. Vt ka „Rahvarõivad kogu maailmas ausse“, *Postimees*, 21.9.1937, 5.

⁴¹ Petra Garberding, „There are dangers to be faced“: Cooperation within the International Association of Folklore and Ethnology in 1930s Europe“, *Journal of Folklore Research* 49 (1) (2012), 25–71.

nud osaleda, kuid nentis pärast Eesti ajakirjanduses, et „40 ettekandes püüti selgeks teha ürggermaani loovat vaimu rahvarõiva ja ehete alal kiviajast kuni olevikuni ja selle ekspansiooni kuni Kaug-Idani“. ⁴² Poliitiliselt kallutatud Saksa teadlaste kõrval olid Islandi, Rootsi, Taani, Soome ja Läti osavõtjad Helmi meelest olnud objektiivsed ja erapooleatud. ⁴³ Helmi Lübeckis toimunud konverentsil osalemise tagamaad ei ole teada, kuid arvan, et osalemine rahvusvahelistel konverentsidel oli seotud sellega, kellega oli varem suhteid loodud ja kellega lähemalt sobiti.

Helmi Kurriku kui teadlase akadeemiliseks küpsustunnistuseks on tema **magistritöö** „Veri söögimajanduses“ (1939). Põhiliselt rahvatekstiiili uurijana tuntust kogunud etnoloogi valik käsitleda põhjalikumalt eestlaste etnograafilist toidukultuuri tundub esialgu üllatav, kuid näitab samas tema laiemat võimekust erinevatel teemadel põhjalikult kirjutada. ⁴⁴ Magistritöö eessõnas kirjeldab Helmi uurimisteema valikut isikliku kogemuse kaudu:

Eesti Rahva Muuseumi söögimajandust käsitlevais vanemais küsimuskavades ei ole veretarvitust eriti esile tõstetud. 1931. a. suvisel uurimusretkel Läänemaa läänerrannikul ja Häädemeeste kihelkonnas äratas autori tähelepanu õieti esimene teade vere põlgamisest ja valgeist, s.o. vereta jõuluvorstidest, mis temale kui põlisele lõuna-eestlasele seni olid tundmatuks uudiseks. Vastav küsimus paigutati küsimuskava V (nr 22). Kava saadeti laiali ERM-i Korrespondentide Võrgule ja koolidele. Sellele tuli niivõrd huvitavaid vastuseid, et autor asus lähemalt uurima seda ala ja koostas iseseisva küsimuskava VIII: „Veri söögimajanduses“ a. 1933. ⁴⁵

Toidukultuur ei olnud 1920. ja 1930. aastatel eriti tähelepanuväärne uurimisala Euroopa maade etnoloogias, kuigi mõningaid käsitlu-

⁴² „Rahvarõivad kogu maailmas ausse.“

⁴³ Samas. Vt lähemalt Anton Weiss-Wendt, „Building Hitler`s „New Europe“. Ethnography and Racial Research in Nazi-Occupied Estonia“, *Racial Science in Hitler`s New Europe, 1938–1945*, ed.-s Anton Weiss-Wendt, Rory Yeomans (Lincoln, London: University of Nebraska Press, 2013), 287–319.

⁴⁴ Samas oli ta toidukultuuri teemal kirjutanud juba artikli „Kama“ ERMi aastaraamatusse (Helmi Kurrik, „Kama“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, V (1929), 170–184).

⁴⁵ Helmi Kurrik, *Veri söögimajanduses* (Magistritöö, Tartu Ülikool, 1939).

si oli siiski ilmunud. Nendes, nagu ka Helmi magistritöös, läheneti teemale ajaloolis-kultuurilist meetodit kasutades ning eesmärk oli kirjeldada toitusid ning nende võimalikku päritolu, mitte toidute-gijat või sööjat. Helmi nendib endise õpetaja Mannineni toidukul-tuurikirjutuse suunda andvat rolli tema enda uurimuse kirjutami-sel,⁴⁶ kuid mainib enda jaoks tähtsatena veel Saksamaal ja Rootsis ilmunud uurimusi. Samas toetub Helmi uurimus olulisel määral ka rahvameditsiinile ja inimese tervisele pühendatud käsitlustele, mis näitab ühelt poolt, et puhtalt materiaalsele kultuurile pühendatud ajaloolis-kultuurilisi toiduteemalisi uurimusi oli selleks ajaks veel vähe ilmunud. Teiselt poolt vaadates ilmneb Helmi uurimuse inter-distsiplinaarsus, mida Linnus kritiseerib oma retsensioonis. Helmi käsitleb midagi arvatavalt eestlaste kultuurile eriliselt omast, mis oligi tollaste uurimuste sagedane eesmärk. Juba 1934. aastal ilmus tal põhjalik artikkel „Vorstid“, mis sai hiljem magistritöö üheks pike-maks osaks. Teadustöö eesmärgiks seadis Helmi selgitada veretarvi-tuse päritolu söögimajanduses ning põhjendada, miks mõnes Eesti piirkonnas ei kasutata toidutegemisel verd. Kokkuvõttes järeldab ta, et vere tarvitamist ja alalhoidmist ei ole määranud rahvaste sugu-lus- ja naabrussuhted, vaid „puht inimmoistus ja kogemused, arves-tades ilmastikuolusid“⁴⁷, mille mõlemad oponendid seavad kahtluse alla.⁴⁸ Helmi magistritöö köidab tänapäevast lugejat muu hulgas sel-lega, et etnograafilist nähtust kirjeldades on kirjutaja tulnud välja oma kaasaega ning nentunud veretarvitamise püsimumist „linnastunud maarahva“ hulgas.⁴⁹

Helmi magistritöö oponendid olid tema kolleegid muuseumist, Gus-tav Ränk ja Ferdinand Linnus, kes mõlemad olid kaitsnud doktoritööd 1938. aastal, esimestena eesti etnoloogidest. Ränk oli mõni kuu enne Helmi kaitsmist saanud TÜ professoriks, Linnus oli aga ERM-i direk-tor ja rahvateadusliku osakonna juhataja, seega kaitsja otsene ülemus. Ränk on oma retsensioonis toonud välja, et Kurriku uurimisala on uudne, pakkudes seega „palju uut nii eesti kui naabermaade rahvatea-

⁴⁶ Kurrik, *Veri söögimajanduses*, 6.

⁴⁷ Kurrik, *Veri söögimajanduses*, 232.

⁴⁸ Helmi väidab oma töös, et verehapendamine Loode-Eestis, Edela-Soomes, Kesk-Rootsis ja Aasia mandri kirdenurgas tsuuktšide juures tulenes ainult ilmasti-kust (Kurrik, *Veri söögimajanduses*, 229–232).

⁴⁹ Kurrik, *Veri söögimajanduses*, 232–233.

dusele“.⁵⁰ Ränk jätkab: „Seejuures pole autor oma ülesannet piiranud ainult kirjeldamise ja süstematiseerimisega, vaid on terminoloogia ja kommete võrdlemise najal püüdnud tungida kultuurajalooliselt sügavamale küsimuste ja probleemide tuumani.“⁵¹ Ränk heidab ette Kurriku sagedast teemast kõrvalekaldumist, mis raskendab lugeja kesken-dumist peaküsimustele, ning samuti rohkeid kirjavigu ja ebatäpsusi viitamisel. Linnus kiidab Kurriku tööd samades aspektides nagu Ränk ning toob kriitikana samuti välja sagedase teemast kõrvalekaldumise. Linnus nendib, et Kurriku hüpotees verehapendamise kohta jääb liiga pealiskaudseks ja samas kitsapiiriliseks (nt oleks ta võinud juurde vaadata ka liha- ja kalahapendamise levikut). Samuti kritiseerib Linnus uurimuse tehnilise külje nõrkust, kuid lisab: „Tundes autori tööviisi ta-valist korralikkust ja täpsust ning tema head tsiteerimistehnika kooli veel prof. A. R. Cederbergi aegadest, pean tulema arvamisele, et käes-oleva töö koostamisel autor on olnud kas tugevasti ületöötanud või äär-mises ajapuuduses esitamistähtaja läheduse tõttu.“⁵² Lähedase kollee-gina teadis Linnus, missuguse pinge all oli Kurrik töötanud eelnenud kahe aasta jooksul, kui muuseum koostas riiklikult tähtsa ülesandena suurejoonelist rahvarõivaste käsiraamatut.⁵³

Suurema teadustöö valmimine võttis Eesti etnoloogidel 1930. aastatel palju aega, sest muuseumis toimuv tehniline töö (korrastamine, kataloogimine jne) võttis neilt palju energiat, seda eriti aastakümne teisel poolel, mil töötati aktiivselt kaasa rahvakultuuri populariseerimisele ühiskonnas. Lisaks mainitakse aruannetes ja ülevaatear-tiklites korduvalt ka tegutsevate etnoloogide vähest arvu ning noorte teadlaste vähest pealekasvu.⁵⁴

Pärast Ränga professoriks saamist 1939. aasta juunis määrati Kurrik tema asemele rahvateadusliku osakonna juhataja abi koha-le, kust ta tõusis **osakonna juhatajaks** 1. novembrist 1940. Veidi

⁵⁰ G. Ränga retsensioon H. Kurriku magistritööle, EAA, 2100-1-6348, l. 55.

⁵¹ Samas.

⁵² Samas, l. 59.

⁵³ Vt pikemalt järgmises alapeatükis. Vt ka Marleen Nõmmela, „The State, the Mu-seum and the Ethnographer in Constructing National Heritage: defining Estonian National Costumes in the 1930s“, *JEF. Journal of Ethnology and Folkloristics*, 4 (1) (2010), 49–61.

⁵⁴ Vt nt Gustav Ränk, „Etnograafilise uurimistöö praegune seisukord ja tuleviku ka-vatsused selle arendamiseks“, *ERK (üld-, majandus- ja kultuurpoliitiline ajakiri)*, 5/6 (1937), 115–122.

rohkem kui kümne aastaga oli Helmi teinud suurt karjääri, millele andsid tõuke nii isiklik tööle pühendumine kui ka kindlasti erakordsed ajad ning tollane professionaalsete etnoloogide vähesus. Iseisvusaja lõpul ja sõja-aastatel seisis Helmi tööplaanides mitmed uued uurimused ja publikatsioonid,⁵⁵ mille jaoks ta kogus hulgaliselt materjali, kuid mis jäid erakordselt halbade olude tõttu teostamata. Näiteks on Helmi oma tööülesannetena 1942. aastal nimetanud muu hulgas muuseumi aastaraamatus avaldamisele mineva artikli „Eesti rootslaste rahvarõivad“ ning monograafia „Linukad“ ja sissejuhatuse Alexander von Uexkülli akvarellisarja⁵⁶ väljaandele. Lisaks pidi Helmi tegema kaastööd Mannineni alustatud „Die Sachkultur Estlands“ kolmanda köite jaoks rahvarõivaste, söögimajanduse ja rahvakunsti teemal.⁵⁷ Neil teemadel publitseerimisest räägib Helmi korduvalt mitmete kolleegidega veel põgenemisele järgnenud aastatelgi.

Rakendusliku etnoloogia liin

1920. ja eriti 1930. aastatel toimunud etnoloogiline uurimistöö Põhja-maades ning Ida- ja Kesk-Euroopas oli tihedalt seotud riiklike ja rahvuslike püüdlustega. Bo G. Nilsson on Rootsi etnoloogia ajaloost aastatel 1930–1970 rääkides rõhutanud, et nendel aastakümnetel toimus teadustöö mitte uurimise enda pärast, vaid see oli otseselt ühiskonna teenistuses.⁵⁸ Kõige äärmuslikumas vormis toimus etnoloogia/folkloristika ja poliitilise võimu koostöö Natsi-Saksamaal, kui etnoloogiline uurimistöö hakkas otseselt toetama natsionaalsotsialistlikku ideoloogiat. 19. sajandi rahvusromantismist välja kasvanud distsipliinile oli vastuolu sisse kodeeritud – olla ühelt poolt teaduslik ja rahvusvaheline,

⁵⁵ Juba 1938/1939. aasta tööaruandes andis ta direktor Linnusele teada, et on teinud „mõningaid eeltöid [...] monograafia jaoks eesti sukkadest“ ning kavatses veel koostada mitmeid monograafiaid tekstiilide alalt. Helmi Kurriku aruanne 1938/1939. ERM, A, 1-514.

⁵⁶ Alexander von Uexkülli (1800–1954) akvarellisarja „Läänemaa rahva elust 1820. aastail“ säilitatakse ERMi etnograafiliste jooniste kogus ning selle väljaandmisele jõuti alles 2007. aastal, mil ERM-ilt ilmus vastav postkaardikomplekt.

⁵⁷ Kaks esimest köidet oli välja andnud Õpetatud Eesti Selts ning selts oli huvitatud ka kolmanda ilmumisest, mistõttu andis 1940. aasta märtsis ja ka 1942. aasta augustis Helmile stipendiumi oma uurimistöö tegemiseks (EAA, 2569-1-199, l. 23 ja EAA, 2569-1-210, l. 48, 49). Täna Kersti Taali viidete eest.

⁵⁸ Barbro Klein, „Cultural Heritage, the Swedish Folklife Sphere, and the Others“, *Cultural Analysis*, 5 (2006), 62.

teisalt aga üdini rahvuslik.⁵⁹ Rahvakultuuri kui uurimisobjekti vaadati üldistavalt kultuuripärandi varamuna, mis on alati valmis teenima rahvuslikke, regionaalseid või lokaalseid huve.⁶⁰ Uuriija side oma kaasaja ühiskonnaga ja selle vajaduste tunnetamine oli tugevam ka tänu asutusele, kus ta töötas. ERM-is töötav teadlane oli otseselt seotud kogudega ning nende korrastamise ja (taas-)tutvustamisega. Samuti kontrollisid ja suunasid ERM-i rahvateadusliku osakonna töötajad 1930. aastatel teiste Eesti muuseumide tegevust, jõudes niiviisi kultuuripärandi tutvustamisel ja kaitsmisel välja regionaalsele tasandile.

Helmi Kurriku kui etnoloogi rakenduslik, st otseselt tema kaasagele ühiskonnale kasulik tegevus oli seotud eeskätt rahvarõivastega. Varasematel aastatel rahvatekstili tundmises sügavaid teadmisi omandades kujunes Helmist 1930. aastate keskpaigaks selle ala tõeline ekspert Eestis, kes osales aktiivselt „õigete“, st muuseumi kogudele põhinevate rahvarõivaste propageerimisel rahva hulgas. Ta kirjutas artikleid ajakirjanduses, pidas loenguid, vastas muuseumisse saabunud selleteemalistele kirjadele ning 1936. aastal määrati ta käsiraamatu „Eesti rahvarõivad“ tegevtoimetajaks. Raamatu valmimisprotsess oli kiire, väga intensiivne ja väsitav, kuid päädis ilmumisega 1938. aastal, teine trükk ilmus juba järgmisel aastal. Paguluses sai sellest eestlaste seas kõrgelt hinnatud teos, mille abil oma identiteeti üleval hoida. Rootsisis ilmus ka raamatu kolmas trükk, juba pärast autori surma, 1979. aastal.⁶¹

Helmit kui eksperti kutsuti esinema raadiosse ja rahvarõivaste valmistamise koolitustele. Ta oli lühikest aega ka rahvusrõivaste ja tüpologia õpetaja kohusetäitja Tartu Draamateatri Seltsi Teatrikunsti Stuudios, mis valmistas ette noori näitlejaid ja lavastajaid.⁶² Helmi oli seotud 1944. aasta märtsis Vanemuises esietendunud eesti esimese balletiga, Eduard Tubina „Kratiga“, mille jaoks ta oli and-

⁵⁹ Orvar Löfgren, „Linking the Local, the National and the Global. Past and Present Trends in European Ethnology“, *Ethnologia Europaea*, 26 (2) (1996), 157–168.

⁶⁰ Ingrid Slavec Gradišnik, „Slovenian Folk Culture: Between Academic Knowledge and Public Display“, *Journal of Folklore Research. Special Double Issue: Ethnological Knowledges*, 47 (1-2) (2010), 134.

⁶¹ Vt rahvarõivaste käsiraamatu kohta pikemalt: Nõmmela, „Tuntud tundmatu“; Nõmmela, „The State, the Museum“.

⁶² „Teatrikunsti stuudio 3 uut õppejõudu“, *Postimees*, 16. jaanuar 1936, 7. Vt sellest teatrikoolist pikemalt Tiina Saluvere, „Ühest kunagisest Tartu teatrikoolist“, *Tuna*, 2 (2008), 123–138.

nud etnograafilist nõu ning etenduse dekoratsioonide ja rekvisiitide aluseks oli võetud „võimaliku täpsusega ERM-i kogud“.⁶³

Helmi tegevust eksperdist nõuandjana rahvarõivaste teemal näitlikustab Tuhala Maanaiste Seltsi liikmele Salme Hinnobertile saadetud kiri, mis on kirjutatud arvatavasti 1930. aastatel. Uuriija vastab küsimustele Kose kihelkonna rahvarõivaste kohta, kirjeldab neid täpsemalt, saadab küsijale jooniseid ja fotosid ning kirjutab näpunäiteid ka riiete valmistamiseks. Kirjast ilmneb, et etnograafilise rahvarõiva eksperdina ei pidanud Helmi liiga ranget joont „autentsuse“ tagamisel, vaid nägi võimalusi kohaneda kaasaja rõivaste valmistamise tingimustega:

Et praegusel ajal vaevalt niplajat leidub, oleks soovitav vähemalt vana pulkpitsi kirja jäljendada heegelpitsi tehnikas või sõlmida vastavas laiuses põikfilee ja välja õmmelda vanade kirjade järele. Käiste esikülj ja selg on kogu pikkuses peenelt kroogitud. Krooked tehti näppudega ja ka eri krookelaual. Meie praegusel ajal plisserime ainult erimasinatega, tuleks aga katset teha, kas oskame esiemade viisil krookida siledat ja poolniisket linast riiet ka ainult sõrmeotstega erilisel soonelisel laual, volt voldi järgi. [---] Muidugi on lubatud valida mõnda teist värvi pärjale ja ka pottmütsile, kuid alati kooskõlas seeliku trüüpude värviga.⁶⁴

Helmi usk oma ja ka teiste ERM-i töötajate tegevuse väärtusesse ning selle seotusesse eesti rahva identiteedi tugevdamisega ilmneb temaga tehtud intervjuust Postimehele 1943. aasta septembris. Arvan, et järgnevas tsitaadis ei mängi eriti suurt rolli fakt, et Eesti kuulus tollal Saksa võimu alla ning käimas oli Teine maailmasõda. Usun, et samasugusel arvamisel oli Helmi juba ka iseseisvusaastatel. Ta on ajakirjanikule rääkinud:

Rahvustunne ei ole mõeldav ilma oma rahva mineviku tundmiseta. Otsitakse sidemeid oma rahva minevikuga, et sellele rajada

⁶³ Eti Sirg, „Esimene eesti ballett – „Kratt“ – ettekandele“, *Postimees*, 26.3.1943, 4.

⁶⁴ H. Kurriku kiri Salme Hinnobertile, dateerimata. Rootsi riigiarhiiv, Balti arhiiv, Helmi Kurriku isikuarhiiv. SE-RA-720989-13-2. See on ainult üks näide taolisest kirjavahetusest, mille olen seni leidnud. Arvatavasti saaks teema täiendust, kui vaadata lähemalt ERMi ametiarhiivis hoitavat mahukat kirjavahetust.

oma tulevikku. Kui vanasti perekond, ühiskond oli traditsiooni kandjaks, edasiandjaks, siis on praegusel ajal meie vanade eluviiside, kommete jne. varaaegadeks, keskusteks arenenud meie rahvateaduslikud muuseumid ja rahvaluulearhiivid. Niipea aga, kui see tohtu mitmekülgne ja mitmekesine materjal on asjatundlikult sirvitud ja läbitöötatult rahvale tagasi antud, pole see mitte enam surnud materjal, vaid lüli mineviku ja oleviku vahel.

Et ERM-i töö ja tegevus on kandnud vilja, tõendab asjaolu, et selle meie keskmuseumi kõrvale on tekkinud etnograafilisi kogusid ka endistesse või uutesse muuseumidesse meie maakonnalinnades, mis on kättesaadavamad igale õpilasele ja oma ümbruse rahvale.⁶⁵ [---]

Me võime veelgi päästa ja rikastada oma varaaitu praegusel ajal, sest iga ese, iga kirjeldus, iga joonis või pildistus vajalike andmetega meie igapäevasest elust ja toimingust, kas töölt või peolt, täidab nii mõnegi lünga ja aitab täiendada kujutust meie rahva elust ja olust.⁶⁶

Helmi on oma vaadetes korruga olevikus ja tulevikus, nähes kultuuripärandi kogumise, säilitamise ja esitlemise tähtsust eestlaste jaoks. Oma rahvusvahelistele kogemustele tuginedes (nt 1937. aastal Pariisis toimunud konverents, välisnäitused) teadis ta, et kultuuripärandi kasutamine olevikus kohaliku ühiskonna identiteedi tugevdamiseks ei ole eestlastele midagi ainukordset, vaid see tegevus on populaarne ka mujal Euroopas.

Elu paguluses ja poolelijäänud teadustöö

1943. aasta jaanuaris, kui ERM kandis jälle ERM-i nime,⁶⁷ kuid poliitiliselt allus riik Natsi-Saksamaa võimule, tähistati muuseumis piduli-

⁶⁵ Kurrik nimetab Narva, Viljandi ja Pärnu muuseumi kui eeskujulikke ja arenevaid, kaasaja museoloogilisi väärtusi hindavaid asutusi.

⁶⁶ „100 aastat rahvapärimeste kogumist. Jutuajamine Eesti Rahva Muuseumi rahvateadusliku osakonna juhataja mag. phil. H. Kurrikuga“, *Postimees*, 10.9.1943, 4.

⁶⁷ Nõukogude okupatsiooni aastail jagati ERM kaheks: Riiklikuks Etnograafiliseks Muuseumiks ja Riiklikuks Kirjandusmuuseumiks. Saksa okupatsiooni ajal jäi asutus taasühendamata, kuid Raadil asuvad osakonnad nimetati tagasi ERM-iks. Nime muudeti taas alles 1952. aastal, mil asutusest sai ENSV TA Etnograafia Muuseum.

kult Helmi Kurriku 60. sünnipäeva ja ühtlasi tema 15-aastast tööjuubelit muuseumis. Juubilari tervitasid muuseum (Eerik Laid), ülikool (Gustav Ränk), arheoloogiamuuseum ja Õpetatud Eesti Selts (Richard Indreko), Eesti Rahvaluule Arhiiv (Richard Viidalepp), ülikooli kunsti-ajaloo instituut (Armin Tuulse) ja Tartu maavanem. Samuti töid tervitusi endised seltsid: Eesti Õdede Selts, Tartu Naisselts, Tartu Lasteaia Selts, Akadeemiliste Naiste Ühing ja Tartu Naiskütsekool.⁶⁸

Kurriku juubeli puhul kirjutas tollane ERMi direktori kohusetäitja, arheoloog ja etnoloog Eerik Laid (1904–1961):

Töötades produktiivselt meie rahvakultuuri ühe esindavama ja rikkalikuma ala, eesti muistse rahvarõiva uurimisel, on tema töö omandanud aastate jooksul nii märkimisväärse teadusliku kaalu kui ka silmapaistva rakendusliku tähenduse. [...] Ta pole olnud üksi silmapaistvaks teoretikuks-uurijaks, vaid ka heaks ning põhjalikuks muuseumiinimeseks-praktikuks. H. Kurrik on, kõrvuti kahjuks praegu puuduva dr. Linnusega,⁶⁹ nii sisult kui staazhilt silmapaistvamaid kutselisi muuseumitööjõude Eestis. [...] Kuigi elatav erakordne aeg on valusalt puudutanud ka juubilari, võttes talt tule hävitustöö kaudu perekonna kodu ning hävitades suure osa kogutud teaduslikust materjalist, on püsinud H. Kurriku innustunud töötahe, usk eesti omakultuuri põhilisse väärtusesse ning tema kollegiaalne abivalmidus.⁷⁰

Selle juubeliga ja austusavaldustega võetakse justkui kokku Helmi Kurriku tegevus Eestis. Austusavaldus oma kutsumuse leidnud ja oma tööd tõsiselt armastavale inimesele, kes soovis innukalt uurimistegevust jätkata, isegi vaatamata elatava aja ebakindlusele ja saatuselöökidele (kodu põlemine).

1944. aastal põgenes Helmi koos oma õe Ellyga (1889–1981), kellega oli ühist elu elatud juba pikalt, Saksamaale. Emigreerumisel Eestist võttis ta endaga kaasa mitu kohvritäit teaduslikke materjale,

⁶⁸ „Mag. Helmi Kurriku austamise aktus tema 60. sünnipäeva puhul“, *Postimees*, 11.1.1943, 2.

⁶⁹ Linnus oli juunis 1941. aastal arreteeritud ja saadetud Gorki oblastisse vangilaagrisse, kus ta suri 1942. aastal.

⁷⁰ Laid, Helmi Kurrik 60-aastane.

mille kallal lootis edaspidi töötada. Saksamaal viibis ta mitu aastat ning rasketes tingimustes ei olnud teadustöö tegemine mõeldav. 1951. aastal suundusid õed Ameerika Ühendriikidesse, täpsemalt Californiasse. Kohvrid materjalidega rändasid ka uude elukohta kaasa. Praegu on need materjalid tallel Stockholmis Balti arhiivis tema isikuarhiivis, kus olen saanud nendega põgusalt tutvuda.⁷¹

Õdede Saksamaal viibimise aja kohta on säilinud ainult üksikud dokumendid ja kirjavahetus, mis jõudsid ERM-i arhiivi nende sugulaste kaudu. Materjalidest selgub, et septembris 1944 põgenesid nad Freiburgi ning sattusid järgmistel aastatel töötama Briti Puna-se Risti alla Bad Rehbürgis, Hannoveris ja Oldenburgis DP-laagri-te haiglates, ning olid samas ka õdede väljaõpetel lektorid.⁷² Samal ajal peetud kirjavahetuses noore kirjandusteadlase Otto Alexander Webermanniga⁷³ (1915–1971) pakub viimane Helmile mitmetel uurimuslikel teemadel avaldamisvõimalusi, kuid plaanid ei teostunud. 1950. aasta juulist 1951. aasta septembrini Helmi ja Elly ei töötanud, vaid ootasid Ameerika Ühendriikidesse edasilükkumise võimast.⁷⁴ Jõudnud Ameerikasse, elasid nad kõigepealt Fresno, mõne aasta pärast aga asusid ümber San Fransisco ligidale Palo Altosse. Seal oli Helmi ka ühiskondlikult aktiivne, mängides kohalikus Eesti koguduses orelit ja olles eesti lastele lauluõpetaja. Taas tuli kohaneda uue keskkonnaga, muu hulgas ka sooja kliimaga. Elly sai tööle haiglaõena ning Helmi sai kodusena hakata tööle oma erialal.

Ameerika perioodi kohta Helmi elus on säilinud mõningane kirjavahetus, millest ilmneb eelkõige tema kiindumus teadustöö vastu. Säilinud korrespondents toimus Helmil peamiselt endiste kolleegi-

⁷¹ Pärast Helmi surma kirjutab tema õde Elly Rootsisis elavale endisele etnoloogile ja ERM-i töötajale Ella Koernile ja avaldas arvamust, et ta võiks tuua Helmi pärandi Rootsi ning anda selle üle Eerik Laiule (Elly Kurriku kiri Ella Koernile, 13. juuli 1960, ärakiri. ERM, Ak 5-2-2 (Gustav Ränga nimistu)). On teada, et Elly tuli 1970. aastal tagasi Saksamaale oma allesjäänud perekonna juurde elama ning et 1981. aastal andis Elly Helmi pärandi – kokku 14 köidet materjale – üle Rootsi eestlastele, eesotsas Triinu etnograafilise huviringiga, kes omakorda andis need hoiule Balti arhiivile, mis oli loodud 1966. aastal Balti Komitee eestvedamisel ülesandega koguda, korda seada ja teha uurijatele kättesaadavaks materjale, mis puudutavad Balti riike ja nende elanike elu paguluses. Koostöös Rootsi riigiarhiiviga on Balti arhiivi kogud deponeeritud Rootsi riigiarhiivi.

⁷² ERM, Ak 12-59-16.

⁷³ Webermann õppis aastatel 1946–1951 Göttingeni ülikoolis, kus töötas hiljem lektori ja dotsendina.

⁷⁴ ERM, Ak 12-59-16.

dega, mis põhjendab keskendumist akadeemilistele teemadele. Juba 1952. aastal Otto Alexander Webermannile ärasaadetud kirja mustandis on ta kirjutanud:

Nüüd siis oleme juba 10 kuud siin Fresnos ära elanud ja täname Jumalat, et ta meid siia aitas. Sest esimest korda pagulaspõlves on mulle nüüd mu oma kallid õekene võimaldanud asuda jälle oma eriala töö juurde! Tema töötab õena erahaiglas, mina olen kodune, tema „hoolealune“ ja et see läinud talvine töö [---] ja nähtavasti hakkab vilja kandma, näitab fakt, et ma praegu seisan kirjavahetuses hra Karl Kesaga⁷⁵ Stockholmis, Rootsis, kes tahab kirjastada [---] eesti käsitöö õpperaamatut ja kuna mul endalgi on sellase raamatu jaoks osa eeltööd tehtud, jäängi vist selle autoriks.

Pole ma ka mitte kirjutanud prof Wieselgrenile,⁷⁶ kuna Saksamaal olles töö ei nihkunud paigalt.⁷⁷ Siin olen aga ka selle töö jaoks puhtalt värviliste pliiaatsitega joonistand ruudulisele paberile üle 100 vöökirja, millest mul olid kaasas värvilised visandid ja osalt isegi fotod. Olen talle küll veel teatand et mul on olemas nii palju vöökirju, aga mu halva käekirjast oli tema välja lugenud „100 Gartenmuster“ [aiamuster] – „Gurtenmuster“ite [vöökiiri] asemel ja arvas, et need joonised võib olla võiksid huvi pakkuda prof. Karlingile⁷⁸!! Sest saadik seisab ka meie kirjavahetus.⁷⁹

Mõtteid Helmi võimalike publitseerimisvõimaluste kohta avaldas oma 1952. aasta kirjas ka Rootsi emigreerunud Eerik Laid:

Kuuldused olid ulatunud ka meieni, et Teie vana Euroopa maha olite jättnud, kuid lähemad andmed Teie elukäigu kohta

⁷⁵ Ajakirjanik ja kirjastaja Karl Kesa (1902–1960), trükikoda Polügraaf omanik Stockholmis.

⁷⁶ Per Wieselgren (1900–1989), keele- ja kirjandusteadlane, 1930–1941 TÜ rootsi keele professor, 1944 lahkus Rootsi.

⁷⁷ Kurrik oli eesti-rootsi rahvakultuuri puudutava artikli avaldamisvõimaluse üle hakanud Wieselgreniga suhtlema tänu Webermanni vahendusele 1949. aastal (O. A. Webermanni kiri H. Kurrikule, 15.4.1949, ERM, Ak 12-59-9).

⁷⁸ Arvatavasti kunstiteadlane Sten Karling (1906–1987), kes aastatel 1933–1941 töötas TÜ-s kunstiajaloo professorina, pärast sõda aga Stockholmi ülikoolis.

⁷⁹ H. Kurriku kiri O. A. Webermannile, 22. detsember 1952. ERM, Ak 12-59-10.

puudusid. Nyyd saime rõõmustavalt kuulda, et Teie oma elujärjega rahul olete ja ennast jälle teaduslikule tööle pyhendada võite. See on meile kõigile suureks rõõmuks, sest Teie olete nyyd nagu varemgi meie rahvaelu uurimisel asendamatu. [---]

Ma usun et kõiki teaduslikke töid, mis käsitavad eesti rahvakultuuri oleks võimalik kas Rootsis või Soomes avaldada ja ma oleksin isiklikult väga hea meelega nõus kasutama kõik oma vanu ja uusi tutvusi et selleks kaasa aidata. Ylevaade Eesti rootslaste rahvarõivaist ärataks siin kindlasti huvi ja selleks leiduks avaldamisvõimalusi.

Hra Kesa poolt kavatsetud eesti muustrite raamat oleks peamiselt rakendusliku ylesandega ja on endastmõistetav, et Teie olete selle õigeks ja kõigeparemaks autoriks. [---] Ma arvan nimelt, et kui kasulik see teos ka ei ole, oleks siiski ylekohus, kui Teie selleks liiga palju aega kasutaksite ja selle tõttu Teie poolleiolevad teaduslikud tööd veelgi järge peaksid ootama. Nagu ma hiljuti hra Kesalt kuulsin, on tema Teile juba vahepeal vastanud ning aktsepteerinud Teie poolt esitatud esialgse kava.⁸⁰

1953. aastal kirjutab Helmi Otto Alexander Webermannile: „Huvi oma uurimuste vastu pole kustunud, vastuoksa – nii mõnigi küsimus on selgunud ja nagu kristalliseerunud. Et aga lõplikult välja astuda mõne väga julge väitega täitsa uuest vaatekohast, selleks tuleb veel palju pisitööd ära teha. Viimistlemiseks ja kontrolliks aga vajan kas või piiratud arvul käsiraamatuid.“⁸¹

Kirjavahetust lugedes selgub, et Helmi otsis aastate jooksul tulemusteta võimalust omandada kasvõi koopiaid Ilmari Mannineni teostest „Eesti rahvarõivad“ (1925) ja „Die Sachkultur Estlands“ (I – 1931, II – 1933). Uurimuste kirjutamise eelduseks oli vastavateemalise kirjanduse olemasolu, kuid Eesti raamatud olid 1930. aastatel levinud vähestesse Euroopa ja Ameerika raamatukogudesse. Nii nendib Helmi, et ERMil oli väljaannete vahetus ainult Ameerika idarannikul asuvate New Yorgi, Washingtoni ja Chicago erialaste asutustega ning need jäävad talle läänerannikul kättesaamatuks.⁸²

⁸⁰ Eerik Laiu kiri H. Kurrikule, 7. juuli 1952. ERM, Ak 12-59-6.

⁸¹ H. Kurriku kiri O. A. Webermannile, oktoober 1953. ERM, Ak 12-59-10.

⁸² H. Kurriku kiri O. A. Webermannile, 22.12.1952. ERM, Ak 12-59-10.

Esimestel Ameerika-aastatel ei olnud tal ka kirjutusmasinat ning tervis vajas turgutamist. Helmit kutsuti küll osalema Rootsisis toimunud erialastele üritustele, kuid vahemaa ja rahanappuse tõttu ning võimalik, et ka tervislikel põhjustel ei saanud ta seda endale lubada.

Veel 1958. aastal on Helmi Gustav Rängale kirjutanud teaduslikel teemadel: „Nüüd eemal olles kõigest väärtuslikest allikaist, taipan alles õieti, kui palju üksikmonograafiaid meil veel puuduvad, olgugi, et sellest teadlikud olime ka kodumaal, ja töö sel alal jätkus pidevalt, on siiski võrratu hulk tegemata jäänud.“⁸³

Helmi isikuarhiivis Balti arhiivis on säilik pealkirjaga „Minu praegused kavatsused, 11.5.1959“, mis sisaldab 38 uurimistöö pealkirja, mis viitavad muu hulgas nii erinevatele rahvatekstiili puudutavatele kui ka etnograafilist toitu, haigusi ja ebausku ning eesti ornamentikat käsitlevatele, aga ka ajalooteaduslikele teemadele.⁸⁴ Paljud neist on juba tuttavad plaanid varasematest aastatest ja mõnede pealkirjade taga võib aimata juba tema Eestis ilmunud artikleid, kuid nende kõrval on Helmi pidanud oluliseks analüüsida nt mõisa ja talu ning linna ja talu vahekordi Eestis, rahvarõivaid paguluses ning lisaks mõlgutanud mõtteid oma mälestuste ülesmärkimise üle (*minu lastekodu, kuidas minust sai etnograaf ning ühe raamatu tekkimiselugu*).

Helmi Kurrik pidas teadustööd oma elu sisuks ka paguluses, kuid vaatamata pakutud avaldamisvõimalustele ei jõudnud ta ühegi plaanitud tööga publitseerimiseni. Arvatavasti takistas teda ka

⁸³ H. Kurriku kiri G. Rängale, 1958. ERM, Ak 5-2-2.

⁸⁴ „Kogu Eesti vööd, eestirootslaste rahvarõivad, lillornamentika Eestis, plissee Eestis, vanim Eesti käsitöö, ehted, inim- ja loomakujud eesti ornamentikas, eesti ornamendi arengust, ERM-i vanavarakorjajad 1909–1939, Raua, Põrk-i, Kallase ja Mannineni järelehüüded, valimik eesti rahvarõivaid, punane värv rahva ornamentikas meil ja mujal; Wiedemanni sõnaraamatu põhjal haigustest ja ebausust, rahvustoitudest, vene laenudest (sõna- ja asjalaenud), üksikud kõnded; mõisa ja talu ning linna ja talu vahekorrad Eestis, keskajast pärinev käsitöö ja riietus, Tartumaa kiriku- ja kooliolud 18. sajandil, veri eesti söögimajanduses, triibulised eesti seelikud, „muhu mänd“, mulgi rätid, eesti kindad, sukad ja mütsid, geomeetriline ornament eesti rahvarõivastes, rahvarõivad paguluses, eesti taluteenijate palgad natuuras läinud sajandil ja muud talumaksud natuuras, setu ja vene rr [rahvusliku] ornamentika suhteid, minuaegseid ERM-i direktoreid: Manninen, Linnus ja Ränk; Kust pärinevad eesti-inglise keele sugulused? Mõningaid küsimusi meie keelemeestele; rõivastus ja kombed, naljakannud ja -kapad, peipsi venelaste juures, Uexkülli akvarellid, meie endine taluaiandus, minu lastekodu, kuidas minust sai etnograaf, ühe raamatu tekkimiselugu.“ SE-RA-720989-1-1.

suur enesekriitika, mille tõttu püüdes ta uurimistöös täiuslikkusele. Praegune uurija saab ainult kahetseda, et Helmi pärandis ei ole säilinud kavatsusena väljakäidud mälestuslikke kirjutisi, mis avaksid tema isiku varju jäänud tahke rohkem, kui oli käesolevas artiklis võimalik.

Helmi suri 13. juulil 1960. aastal 77-aastasena Californias Palo Altos.

Lõpetuseks

Helmi Kurrik oli naine, kes elu jooksul nägi nii Tsaari-Venemaad, iseseisvat Eesti Vabariiki kui ka selle kaotamist, elas üle kaks maailmasõda ning põgenemise läände ja kohanes uue koduga Ameerika Ühendriikides. Ta oli teadlane, kes oma kutsumuse leidis alles 40. eluaastatel, kuid vaatamata sellele jõudis panustada Eesti etnoloogiasse, kultuuripärandi uurimisse ja tutvustamisse ning sellega ühtlasi Eesti kultuurilukku. Ta oli ka museoloog, kes töötas Eesti Rahva Muuseumis 16 aastat ning keda kaasaegsed nimetasid muuseumi hingeks. Helmi kuulub Eesti etnoloogia ja sellega ühtlasi Eesti kultuuri ajalukku.

Helmi kui teadlase tegevus katkes Teise maailmasõjaga. Tema elulugu näitab, kuidas aeg ja keskkond mõjutavad inimese elu ning kuidas oma kutsumuse leidmisel ei takista vanus ja rahalised raskused ellu viimast oma unistust saada teadlaseks. Tema jaoks oli ERM-is ja ühtlasi kogu Eesti ühiskonnas tol hetkel 1920. aastate lõpus koht vaba – ta leidis oma uurimisteema, mida keegi teine parasjagu ei uurinud, kuid mille järele oli samas ühiskondlik nõudmine. Tema põhjalikkus ja analüüsivõime aitasid tal mõne aastaga kujuneda oma rahvatekstiilide eksperdiks ning vastavate muuseumikogude sügavuti tundjaks, eksperdiks, keda hinnati juba tema kaasajal kodumaal ning veelgi rohkem sõjajärgses pagulusühiskonnas. Helmi Kurriku täitumata unistused ilmestavad tema ambitsioone teaduslikul alal.

Helmi nooremad kolleegid Gustav Ränk, Eerik Laid ja Ilmar Talve emigreerusid samuti, kuid suutsid uuel asukohamaal (kas Rootsi või Soome) teadustööd jätkata. Eesti taasiseseisvumisel oli nende tegevusest paguluses seega rohkem kirjutada kui Helmi lõpetamata

plaanidest, millest pealegi palju ei teatud. Kui tulla tagasi Kurriku võrdluse juurde Reiman-Neggoga, siis viimase kohta on hiljuti antud välja eraldi kogumik.⁸⁵ Arvan, et küsimus ei ole mitte selles, kas Reiman-Neggo panus Eesti mõtteloosse on suurem kui Kurrikul, vaid pigem selles, missugused allikad on tänapäeva uurijatele kättesaadavamad. Helmi Kurriku arhiiv seisab Rootsi riigiarhiivis ja ootab avastamist.

Marleen Metslaid (MA) on Eesti Rahva Muuseumi teadur ja Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna doktorant.

⁸⁵ Helmi Reiman-Neggo, *Kolm suurt õnne*, koost Hando Runnel (Tartu: Ilmamaa, 2013). Raamat ilmus „Eesti mõtteloo“ sarjas.

Unfinished research. The twists and turns of Helmi Kurrik's life in the 20th century

MARLEEN METSLAID
Estonian National Museum

Helmi Kurrik (1883–1960) was known as a first-generation Estonian ethnologist who worked at the Estonian National Museum (ERM) before and during World War II and who edited the 1938 collection *Eesti rahvarõivad* (Estonian national costumes). Generally, this is the extent of our knowledge about her. Yet, she can be considered one of the most important ethnologists in the pre-war republic in addition to Ilmari Manninen, Gustav Ränk and Ferdinand Linnus. How can we interpret Helmi Kurrik's role in Estonian cultural history, specifically her role in Estonian ethnology and museology? Why has so little been written about her? Was it that her contemporaries such as G. Ränk were (more) successful as researchers and brighter personalities? Is it that Kurrik became a researcher "too late"? Why are some researchers prominent in historiography while others remain in the background? What are the bases for writing about the history of research?

The article explores some of the stages of Helmi Kurrik's life that began already in the 19th century in the family of a leading figure of the Estonian national movement and ended in near obscurity in California, United States of America, where Kurrik resided as a refugee. Her road to becoming a researcher was bumpy but due to this we can be certain of her desire to work as an ethnologist. Kurrik's research, reports and correspondence are also analysed to shed light on her thoughts on folk culture and ethnology.